

Clausholm-sengen eller Gammel Estrup-sengen?

Af cand.phil. Jens Bergild

„I dette møbel fuldbyrdes ... alliancen mellem to adelsfamilier, og her lagdes forhåbentlig også grunden til slægtens altafgørende fortsatte vækst“. Således står der skrevet i Nationalmuseets herregårdsserie om den pragtseng fra omkring 1650, der i dag befinder sig på Nationalmuseet.¹ Den smukt udskårne brudeseng var således det fysiske symbol på ægteskabet og dermed alliancen mellem to adelige slægter i renæssancens Danmark, når den ved selve brylluppet stod placeret i herregårdens store sal – klar til, at brudeparret i alles påsyn kunne lægge sig i den fælles ægteseng. Sengen er tilskrevet billedhuggeren Peder Jensen fra Kolding og er blevet kaldt *Clausholm-sengen*, da man har formodet, at den blev bestilt til Hans Friis til Clausholms bryllup med Helvig Ottesdatter Marsvin i 1649. Det er imidlertid en meget usikker påstand, der i det følgende skal søges imødegået, og den rette sammenhæng herefter præsenteres.

„Gammel Estrup-sengen“, også benævnt „Clausholm-sengen“. Tilskrevet Peder Jensen, Kolding, omkring 1652. Sengen er betegnet som det næst vigtigste træskårne værk inden for perioden efter Skaføgård-skabet omkring 1600 tilskrevet Mikkel van Groningen, Nationalmuseet, 2. afd. Foto: Nationalmuseet.

Proveniens

I Randers Amtsavis kunne man den 6. juni 1842 læse at „i gården No. 407 her i byen er i denne tid opstillet en med billedskærerarbejde rigt udsmykket pragtseng fra fortiden. Den er af massiv egetræ og så svær, at tre karle havde nok med alene at løfte fodstykket“. Herefter følger en nærmere beskrivelse af sengen med løver, apostle og krigere, *Mariæ Bebudelse* og *Hyrdernes Tilbedelse*. Endvidere hedder det: „at omend billedskærerarbejdet just ikke er noget mesterstykke, så må det efter kenderes mening, dog have kostet såre megen umage og tid. Og at da denne seng i sin tid er købt fra Clausholm i over 80 år har den stået i en bondegård i Østrup så er det rimeligt, at den almindelig er bleven anset for at tilhøre en høj (højtstående) person. Den forevises velvilligen enhver som måtte interessere sig derfor“.

Sengen stod udstillet i seks uger hos amtsforvalter P. Wilde (hjørnet af Kirkestræde), og via korrespondance med denne oplystes det, at sengen var købt af gårdfæster Niels Christensen Langs enke i Østrup, Albæk Sogn, Randers Amt. N. Lang døde i 1841 og var fæster under Støvringgård. Ejerinden oplyste, at

Vielse fra Christian 4.s tid. Ægteskabet mellem to adelige var på dette tidspunkt en alliance mellem to slægter. Illustrationen stammer fra Troels Lund: Dagligt liv i Norden, Ellefte bog.

den efter sagnet havde tilhørt enkedronning Anna Sophia (1693-1743, enkesæde på Clausholm), og det skulle være aldeles vist, at den var købt på Claus-holm for mange år siden.

Den 31. december 1842 kom sengen til Museet for Nordiske Oldsager (senere Nationalmuseet). Den var på det tidspunkt overmalet med gullig oliefarve.

Beskrivelse af sengen

Sengen (240 x 175 x 320 cm) er af egetræ i bruskbarok – en stilart i billedskærerkunsten, der især prægede dansk kirkeinventar cirka 1620-70. Set forfra har den således en vis lighed med opbygningen af en alter-tavle – alterbordsforside med tavlen ovenover – og er som en sådan beregnet til at ses forfra. Som funda-

ment hviler sengens himmel på de nederstliggende løver, hvorpå rigt udsmykkede, svungne krigerhermer hviler.² Hermerne bærer de fire evangelister, der, som atlanter, endelig understøtter himmelen.³ De antikke helte, hvoraf Aleksander med bue og pil ses til venstre for hovedgærdet, er kronet med jonske kapitæler.⁴ Evangelisterne ved hovedgærdet (Lukas til venstre og Johannes til højre) og ved fodenden (Matthæus til venstre og Markus til højre) er kronet med korintiske kapitæler. Fodenden er tredelt med *Mariæ Bebudelse* i midten flankeret af dydehermer (*Troen* til venstre og *Håbet* til højre). Yderst i muslingeskalsnicherne ses apostelfyrsterne (Peter til venstre, som er forsvundet, og Paulus til højre). Ellers består dekorationen af plantesnitværk, løve- og kerubhoveder. I det ovale hovedfelt i hovedgærdet vises *Hyrdernes Tilbedelse* kronet af et kerubhoved og omgivet af fire putti. I de åbne nicher på hver side af hovedfeltet er dydefigurer (*Kærligheden* til venstre og *Retfærdigheden* til højre) placeret. Englehermer udgør sidevingerne. Himlens bøjler er også udformet som englehermer med havfruehaler. De ender i fabeldyrhoveder, der understøtter en kugle, hvorpå *Den opstandne Kristus* er placeret. Endvidere har der på himlen været malet en forgyldt indskrift fra Højsangen (5,2): „Jeg sov, siger hun, men mit hjerte vågede. Det er min kæreste som banker, idet han siger: Luk op for mig min søster, min veninde, min due, min fromme ...“ Der er ingen adelsvåben på sengen, der kan henføre til bestilleren, men det har måske været meningen, at de skulle have været ma-

let på de to skjolde, hvoraf nu kun ét er tilbage, som de to forreste helte har holdt.

Symbolik

Den antikke verdens helte, der sammen med løverne vogter lejet, understreger historien – slægtens historie; undfangelsen og hyrdernes tilbedelse af det næste slægtsled; evangelisterne og *Opstandelsen* livet i nutiden og håbet for slægten i troens lys. Dog er den opstandne Kristus næppe oprindelig, idet den ikke passer ind med *Bebudelsen* og *Fødselen*. Den er sikkert heller ikke udført af billedskærer Peder Jensen, som normalt anvendte en anden type til sine værker.

Sengens datering

Billedhugger Peder Jensen anvender et nyt ornament i sin produktion i 1651 og fremefter. Det første monument, hvor det forekommer, er epitafiet i Vor Frue Kirke i Aarhus over borgmester Hans Pedersen og familie. Her kan man se, at en *engleherme med havfruehale* understøtter sidevingernes delfinornament. Det samme ornament forekommer på sengen på ydersiden af hovedgærdets oval med *Hyrdernes Tilbedelse* samt på sengesiderne, hvor disse fæstnes til henholdsvis hovedgærde og fodende. Ornamentet *engleherme med havfruehale* er også at finde på altertavlerne i Auning, Saksild og Glud, der alle er fra perioden 1651 til 1654.

Elementer fra alle disse altertavler går igen på sengen: Fra epitafiet i 1651 er *Kobberslangen og Korsfæstelsen*, *Moses* og *Johannes Døberen* videreført

Auning Kirkes altertavle. Tilskrevet Peder Jensen, Kolding. Med våben for Christen Skeel og Birgitte Rosenkrantz. Sikkert skænket kirken i forbindelse med brylluppet, dateret til o. 1652. Engleornamentet ses under sidevingens knælende dydefigur. Foto: Kirsten Nijkamp.

til Saksild-tavlen, hvis apostle *Peter* og *Paulus* på sokkelen så genfindes på sengens fodende. Endvidere genfindes hovedfeltets form i Saksild-tavlen, mens *Gravlæggelsen* kan findes i topfeltet på Auning-tavlen, hvis siddende evangelister og snoede søjler atter ses på Glud-tavlen i 1654. Auning-tavlen med det specielle hovedfelt – *Opstandelsen* – er ikke tidligere blevet tilskrevet Peder Jensen, men blev som tavlen i Fausing, der er bygget op på samme måde, antaget for at være et elevarbejde; dog synes tilskrivningen indlysende. Da Auning-tavlen har våben for Skeel og Rosenkrantz, er den tidligst blevet til i 1652. På baggrund af kunstnerens udvikling kan sengen tidsmæssigt placeres mellem Saksild-tavlen (omkring 1651/52) og Auning-tavlen og før Glud-tavlen (1654). Det betyder, at sengen formentlig kan dateres til omkring 1652/53.

Bestilleren

Pragtsengen, der formentlig er en brudeseng, har som nævnt været stedfæstet til Clausholm og skulle angiveligt være bestilt til brylluppet mellem Hans Friis til Clausholm (1625-97) og Helvig Ottесdatter Marsvin. Imidlertid fik Hans Friis godset Clausholm gennem ægteskabet, der blev indgået den 20. maj 1649; altså to år før engleornamentet optræder første gang på epitafiet i Vor Frue Kirke i Aarhus. I Clausholms omegn er der i perioden dog endnu to bryllupper, der inddrager henholdsvis Rosenholm og Gammel Estrup. I 1649 giftede Erik Rosenkrantz sig for anden gang, denne gang med Mette Pallesdatter Rosen-

krantz. Parret skænkede en altertavle tilskrevet billedskærer Peder Jensen til Skødstrup Kirke. Tavlen kan dateres til omkring 1649/50. Den 29. august 1652 giftede Christen Skeel sig med Birgitte Pallesdatter Rosenkrantz og blev dermed svoger til førnævnte Erik Rosenkrantz. Det var vel i den forbindelse, at han skænkede altertavlen, der bærer begges våben, til Auning Kirke. På baggrund af sengens datering kan den således også være blevet bestilt til brug på Gammel Estrup i forbindelse med Christen Skeels bryllup.

Christen Skeel (1623-88), født på Sostrup, var søn af rigsmarsk Jørgen Skeel (1578-1631) til Sostrup. Jørgen Skeel kom gennem sit ægteskab med rigsråd Eske Brocks datter, Jytte, i besiddelse af store godser. Han arvede Ulstrup efter sin far og Gammel Estrup efter sin svigerfar, og selv købte han blandt andet Sostrup og Skærvad. Christen Skeel tog på dannelsesrejse i 1641 til Nederlandene, Frankrig, Italien, Sicilien, Malta og hjem over Italien, Tyskland, Frankrig, England og Nederlandene. Han genså hjemmet i foråret 1650, og snart efter forlovede han sig. Gennem sit bryllup med Birgitte Rosenkrantz (1633-77) fik han part i endnu flere godser, blandt andet Krenkerup, Rosenlund og Nørregård på Loland. Endvidere udvidede han sit jordegods ved køb af flere kirker, og han ejede gårde i København og Viborg. Hans samtid gav ham tilnavnet „Den Rige“.

Det er vel muligt, at Christen Skeel på sin dannelsesrejse, sandsynligvis i Frankrig, har set en lignende pragtseng, idet der her i landet ikke kendes

Repræsentativt bryllups- eller forlovelsesbillede af Christen Skeel den Rige og Birgitte Rosenkrantz. Parret, til hvem pragtsengen kan være fremstillet. Maleriet er tilskrevet Abraham Wuchters omkring 1652 og er i dag udstillet i Rødestuen på Gammel Estrup. Foto: Kirsten Nijkamp.

et tilsvarende møbel af samme høje kvalitet og udformning. Bemærk også hans klædedragt af nyeste franske mode på dobbeltportrættet af Christen Skeel

og Birgitte Rosenkrantz, som er udstillet på Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

Som nævnt arvede Christen Skeel godserne Ulstrup og Sostrup efter faderen, Jørgen Skeel, der udsmykkede de to godser med pragtportaler – hver med to antikke krigere, der vogter indgangen. Det er her fristende yderligere at se sengens fire antikke helte som en henvisning til disse godser samlet på Gammel Estrup, som i øvrigt er geografisk placeret midt imellem godserne, og samtidig som en henvisning til faderen. Altså igen som en understregning af slægten og historien.

Sengens bestanddele

Som ved sine andre værker har billedhugger Peder Jensen sammenstykket sengen ved hjælp af elementer kendt fra de tidligere værker. Bestilleren er fremkommet med sine ønsker, og Peder Jensen har efter bedste evne komponeret et værk, der kunne accepteres. Inspirationen kom dels fra de tidligere værker, dels fra kobberstik. Det kan nævnes, at ovalen på hovedgærdet med putti omkring blandt andet kendes fra et epitafium i Skanderup Kirke over Peder Pedersen Borum og familie (omkring 1637) og fra epitafiet i Vor Frue i Aarhus fra 1651 over borgmester Hans Pedersen og familie.

Evangelisterne er i deres udformning på sengen taget direkte fra Jannerup-tavlen (1648), hvor de også ses som atlanter med korintiske kapitæler. De åbne sidenicher med dydefigurer ses også på sidevingerne på Odder-tavlen fra 1640, hvis hovedfelts facon modsvarer hovedfeltet på fodenden med *Bebudelsen*. Muslingskalsnicherne på sengens fodende med apostlene stående på maskesokler genfindes

blandt andet på epitafiet i Vor Frue Kirke i Aarhus, dog her med dydefigurer. Apostlene ses endvidere på det tidligste værk – epitafiet i Horsens Klosterkirke.

Peder Jensen af Kolding (før 1635-1675)

På altertavlen i Jannerup har kunstneren oven over hovedfeltet indskåret sit navn: *Peder Jensen billedsnider* (det vil sige billedskærer eller billedhugger) *af Kolding*. Han er formentlig søn af Jens Pedersen – snedker i Kolding (der blandt andet i 1632 den 24. november som skattemester sammen med Hans Pallesen afleverede den indsamlede kongelige skat til kæmneren). Den 29. september 1646 blev Peder Jensen optaget i snedkerlavet i Horsens, hvor han slog sig ned. To værker er signerede; altertavlen i Jannerup Kirke fra 1648 og altertavlen i Falling Kirke. Et værk – altertavlen i Odder 1640 – er dokumenteret i kirkens regnskab. Ellers er der tale om tilskrivelser. Det tidligste værk er epitafiet i Horsens Klosterkirke 1635 over rådmand Oluf Ibsen og familie. Det sidste værk er den overdådige prædikestol i forskellige polerede træsorter foræret til Horsens Klosterkirke 1670 af kirkeværge og købmand Johan Andersen og hustru Bodil Hansdatter. Den er et af de få eksempler på et stykke kirkeinventar, der ikke var beregnet til at skulle stafferes, men som skulle stå i det rene træ i modsætning til den daværende norm, hvilket Peder Jensens øvrige værker med deres oprindelige brogede farvepragt er vidnesbyrd om. Prædikestolen er senere flyttet til Vor Frelsers Kirke i Horsens. Bortset fra Jannerup-tavlen er alle hans værker – epita-

fier, prædikestole, fontehimle og altertavler – placeret på Jyllands østkyst fra Kolding i syd over Horsens til Aarhus og Djursland i nord. Hans dygtigt skårne værker i senrenæssance og behersket bruskbarok er rigt dekorerede, tæt besatte med ornamentik: masker, frugtbundter, kerub- og løvehoveder. Planteornamentik i fladsnit pryder de vandrette arkitekturløb og indgår sammen med storvingernes englehermer, statuerne af evangelister og dyder, Kristus og apostlene, Maria og Johannes og småengle i en sirlig, livfuld helhed. Hans kundekreds synes fortrinsvis at have været adelen og borgerskabet. Hans elever, der førte traditionen videre inden for billedhuggerfaget, var Lauritz Jensen, der boede i Essenbæk Kloster, Jacob Christensen og Rasmus Christensen i Aarhus, Arent Friderichsen Slache i Horsens og sønnen Jens Pedersen, også i Horsens.

Peder Jensen, Kolding, døde mellem den 8. juni og den 6. juli 1675. Han er blevet betegnet som et kompositionstalant, der fulgte tidens strømninger, og som skabte nyt til hver enkelt ny kunde.

Læremester

Ved sammenligning med andre samtidige værker fremstår Peder Jensen som en del af et stort fællesskabs, hvad angår opbygning, enkeltelementer, figurer, symboler og så videre. Men ved udformningen af menneskeskikkelsen træder nogle karakteristika tydeligt frem. Ved en sammenligning med hans hidtil formodede læremester Brix Michell i Roskilde ses der tydelige divergenser i udformning af ansigter og

klædning; ja hele skikkelsen. Hvor Brix Michells figurer har kantede klæder, slanke til spinkle skikkelser, smalle ansigter, fremstår Peder Jensens med bløde foldekast omkring runde lemmer. Rundkindede ansigter og kerubhoveder ses med bløde læber, små næser og halvmåneformede, himmelvendte øjne. Alttså en sammenligning, der ikke just peger på en påvirkning, endsige et læreforhold.

En anden læremester, der har været foreslået, er billedskærer Claus Lauritzen i Kolding (før 1605-30), men heller ikke her synes der at være overensstemmelse, idet dennes figurer har et mere klassisk præg. Derimod synes en tredje mester mere sandsynlig, nemlig Christen Jensen, borgersøn i Aarhus, der som stenhugger tog borgerskab i samme by den 19. april 1610, og hvor han døde omkring 1633. Han er blandt andet tilskrevet altertavlen i Tranebjerg Kirke og prædikestolen i Onsbjerg Kirke, begge på Samsø, og epitafier i Randers og Aarhus. Her er der overensstemmelse med udformningen af menneskeskikkelsen, blandt andet det buttede, de runde kinder og de halvmåneformede, himmelvendte øjne, som også kendes fra Peder Jensens arbejder. Ydermere havde Peder Jensen forbindelse til Aarhus, hvor han senere virkede med det omtalte epitafium i Vor Frue Kirke (1651), og i 1661, hvor han udskiftede gulvet og udbedrede det brøstfældige i Domkirkens prædikestol. Endelig var han i forbindelse med en landstingssag i maj 1665 sammen med blandt andet billedhuggerne Jacob Christensen i Aarhus og Lauritz Jensen i Essenbæk synsmand på en prædikestol i Ørum Kirke,

syd for Randers, som førnævnte Rasmus Christensen i Aarhus havde udført.

Pragtsengen, tilskrevet billedhuggeren Peder Jensen, Kolding, der er i Nationalmuseets samlinger, har hidtil ifølge en usikker overlevering været betegnet som stammende fra Clausholm Gods. Som ovenfor påvist er der imidlertid også andre muligheder, da den stilistisk/kompositorisk kan dateres senere end hidtil antaget. Sengen kan også passe ind i Gammel Estrups historie. Her hos Christen Skeel den Rige var den rette begivenhed, den rette kunstsans og de rette muligheder for at erhverve et sådant pragtstykke. Derfor kan sengen vel fremover lige så vel benævnes: „Gammel Estrup-sengen“.

Noter:

1. Johansen, Birgitte Bøggild og Johansen, Hugo: „Adelsvælde og renæssance“ i: John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger*, bd. 2, Kbh. 2005.
2. „Krigerhermer“ er støtter, som i dette tilfælde har form som antikke krigere.
3. „Atlant“ er en mandsfigur, der indgår som et bærende led i en bygningskonstruktion. Ordet refererer til kæmpen Atlas, der ifølge den græske mytologi bærer himmelhvelvet på sine skuldre.
4. Søjlehoveder.

Litteratur:

Bergild, Merete og Jensen, Jens: „Gammel Estrups ejerportrætter 1612-1781“, i: *Gammel Estrup*. Randers Amts Histo-

riske Samfund, 1993, s. 175 f.

Bergild, Merete og Jens Jensen: „Rasmus Christensenen århusiansk billedhugger fra sidste halvdel af 1600-tallet og hans arbejder i østjyske kirker“ i *Østjysk Hjemstavn*, 1987 s. 13 f.

Bricka, C.F.: Dansk biografisk *Lexikon*, 1887-1905.

Danmarks Kirker, Holbæk Amt, 1979-2001, kirkerne på Samsø, Tranebjerg Kirke s. 2586-2591, Onsbjerg Kirke s. 2694 ff.

Danmarks Kirker, Thisted Amt, 1940-42, Jannerup Kirke s. 453 f.

Danmarks Kirker, Vejle Amt, 2004-, Glud Kirke s. 1495-1499.

Danmarks Kirker, Århus Amt, 1968-2008, Aarhus Domkirke s. 562, Saksild Kirke s. 2421 ff., Odder Kirke s. 2536 f., Falling Kirke s. 2724 ff., Skanderup Kirke s. 2921 f., Horsens Klosterkirke s. 5904 ff., Horsens, Vor Frelses Kirke s. 5512-5530.

Jensen, Chr. Axel: *Danmarks snedkere og billedsnidere i tiden 1536-1660*, 1911 s. 86-91, 123.

Johannsen, Birgitte Bøggild og Johannsen, Hugo: „Adelsvælde og renæssance“ i: John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen (red.): *Herregården, Menneske – Samfund – Landskab Bygninger*, bd.2, Kbh. 2005, s. 76.

Jönsson, Hanne: *Peder Jenssøn, Koldings, prædikestol i Vor Frelses Kirke i Horsens 1670*, Horsens 1987.

Kolding rådstuearkiv, kæmnerregnskab 1631-37, D 14-495. Landsarkivet for Nørrejylland.

Randers Amtsavis 6. juni 1842 i afskrift v. arkitekt F. Uldall d. 15.5.1914, samt andet materiale i sagen i Antikvarisk-topografisk Arkiv, Nationalmuseet, 2. afd.

Troels-Lund: *Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede*, 6. udg. 1969, bd.6 s. 83.

Weilbach: *Dansk Kunstnerleksikon*, 4. udg. 1994-2000.